

Кирпосенко Поліна,

студентка IV курсу бакалаврського рівня вищої освіти (групи ІБАС-1-22-4.0д.), спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» Факультету української філології, культури і мистецтв Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник:

І. О. Демуз, доктор історичних наук, професор кафедри інформаційних комунікацій факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

УДК 025.171(0.034.2:084.122QT)-027.21

ПРОЦЕС ВІДБОРУ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОЦИФРУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

У статті проаналізовано питання відбору матеріалів для оцифрування як ціннісне явище з неоднозначними та довготривалими наслідками для складу документально-історичної пам'яті; оцифровані матеріали набувають суттєвих переваг у видимості та доступності, тоді як неоцифровані фактично виходять з активного наукового обігу. Цифрова відсутність функціонує як форма практичного вилучення, структурно аналогічна до фізичної втрати за своїми на-

слідками для історичної репрезентації, незалежно від фактичної збереженості та наукової цінності документа. За відсутності явних критеріїв відбір спирається на неявні інституційні орієнтири, що ризикують увічнити ієрархії документальної значущості, сформовані в радянський період. Спираючись на архівну теорію, аналіз чинної нормативної бази та міжнародні настанови з оцифрування, доведено, що відбір при оцифруванні структурно аналогічний первинній архівній оцінці й потребує спеціальних методологічних підходів. Попри достатню розробленість теорії оцінки, її зв'язок із практикою відбору при оцифруванні у вітчизняній літературі залишається недостатньо дослідженим. Встановлено, що чинне законодавство України детально регулює технічні стандарти оцифрування, проте питання критеріїв відбору матеріалів з аналогових фондів залишається поза правовим регулюванням. Особливу увагу в статті приділено розгляду умов воєнного часу в Україні, за яких документально підтверджене знищення та вилучення архівних матеріалів з окупованих територій надає рішенням про відбір матеріалів для оцифрування характеру питань культурного виживання: документи, що не існують у цифровій формі на момент фізичного знищення оригіналу, є безповоротно втраченими. Стверджується, що суб'єктивність відбору не може бути усунена, проте має бути визнана, задокументована та піддана рефлексивній методологічній обробці; модель експертних комісій, закріплена в Законі про НАФ, розглядається як можлива інституційна основа для такого підходу, оскільки застосування аналогічних структур багатоперспективного розгляду до рішень про відбір зробило б суб'єктивність колективною, підзвітною та прозорою.

Ключові слова: оцифрування; архівна оцінка; відбір; документальна спадщина; Україна; культурна пам'ять.

Постановка проблеми. Оцифрування архівних матеріалів у переважній більшості інституційних стратегій та програм збереження культурної спадщини концептуалізується як технічний виклик: придбання обладнання, навчання персоналу, дотримання стандартів якості. Водночас таке трактування не враховує рішення, що неминуче передують будь-якій технічній роботі, а саме: визначення того, які матеріали з усієї сукупності фондів підлягають оцифруванню. Це рішення не має технічного характеру – воно є судженням про значущість, пріоритетність і цінність, і ухвалюється, свідомо або за інституційним замовчуванням, фахівцями, що діють у конкретних професійних, культурних та політичних контекстах.

стах. В умовах повномасштабного збройного вторгнення Росії в Україну, що супроводжується документально підтвердженим знищенням та вилученням архівних матеріалів з окупованих територій, ця проблема набуває характеру питання культурного виживання: документи, що не існують у цифровій формі на момент фізичного знищення оригіналу, є безповоротно втраченими (ЮНЕСКО, 2024).

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження процесу відбору матеріалів для оцифрування як самостійного предмета аналізу в контексті теорії архівної оцінки й розгляд чинної нормативної бази, що регулює відповідну діяльність українських архівних установ.

Методи дослідження. У статті використано методи аналізу та синтезу, зокрема, щодо наукової літератури з теорії архівної оцінки та міжнародних настанов з оцифрування, чинної нормативно-правової бази України, а також концептуальних підходів до відбору архівних матеріалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відбору при оцифруванні не отримала в науковій літературі тієї систематичної уваги, якої вона заслуговує. Натомість теорія архівної оцінки, що безпосередньо стосується цього питання, розроблена достатньо. Базове концептуальне розмежування між первинною та вторинною цінністю документів, запроваджене Т. Р. Шелленбергом (Schellenberg, 1956: 133) і детально розвинуте Т. Куком (Cook, 2005: 103–104), встановило принцип відносності документальної цінності: вона не є внутрішньо притаманною документу, а приписується фахівцями в конкретному інституційному та інтелектуальному контексті.

Г. Семюелс розширила цей принцип, обстоюючи проактивну фахову позицію: архівісти мають не лише реагувати на те, що надходить до установи, а свідомо формувати документальний запис суспільства, мислячи в міжінституційному масштабі (Samuels, 1986). Розвиваючи цю ідею в теорії макрооцінки, Т. Кук охарактеризував традиційну практику оцінки як «непланована, таксономічна, безсистемна та фрагментарна» і запропонував функціональний підхід, за якого аналіз структур влади та функцій установи-творця передує оцінці окремих документів (Cook, 2005: 107-109). Ключовим положенням, спільним для цих підходів, є визнання архівіста «співавтором» історичного запису, а не його нейтральним охоронцем (Cook, 2011: 174–175).

Е. Каплан зафіксувала принципову залежність між ідентичністю архівної установи та складом її колекцій: те, що архіви комплектують, відображає, чим вони є, і навпаки (Kaplan, 2000: 139). У царині цифрової спадщини Настанови

ЮНЕСКО/PERSIST прямо вказують, що проліферація цифрових матеріалів не вирішила питання значущості, а загострила його, вимагаючи від установ проактивного підходу до відбору (UNESCO/PERSIST, 2015: 3–4). З. Манжух у своєму дослідженні етичних аспектів оцифрування зафіксувала, що відсутність явних критеріїв відбору породжує нові форми нерівності в доступі до культурної спадщини (Manžuch, 2017). В українському контексті М. О. Шевченко здійснила комплексний аналіз практики оцифрування бібліотечних фондів, окремо виділивши критерії відбору як самостійний проблемний напрям (Шевченко, 2022).

Таким чином, відбір при оцифруванні є предметом, що потребує застосування категоріального апарату теорії оцінки, проте у вітчизняній літературі цей зв'язок залишається недостатньо розробленим: дослідження зосереджені переважно на технічних та організаційних аспектах, тоді як теоретико-оцінювальний вимір проблеми розглядається побіжно.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою умовою архівного оцифрування є структурна диспропорція: розрив між обсягом фондів, що зберігаються, та можливостями їхнього оцифрування є суттєвим – навіть за умов значного фінансування лише незначна частка фондів може бути оцифрована протягом реального горизонту планування. Будь-яка програма оцифрування, незалежно від масштабу, відбирає одні матеріали й залишає інші в аналоговій формі. Матеріали, що залишаються аналоговими, опиняються поза межами досяжності сучасних дослідницьких практик – не внаслідок фізичної недоступності чи втрати інформаційного змісту, а через відсутність у цифровому пошуковому просторі. Документ, не представлений в онлайн-каталозі або цифровому репозиторії, залишається невідомим досліднику, що не має можливості безпосереднього звернення до фондосховища, незалежно від його фактичної збереженості та наукової цінності. Цифрова відсутність, таким чином, функціонує як форма практичного вилучення – структурно аналогічна до фізичної втрати за своїми наслідками для історичної репрезентації, навіть якщо й менш очевидна з позицій безпосередньої загрози.

Відсутність чітких критеріїв відбору призводить до відтворення наявних ієрархій документальної значущості. Відбір, обумовлений попитом, – тобто пріоритизація матеріалів з демонстрованим дослідницьким інтересом, – породжує кругову логіку: дослідники запитують те, про існування чого знають, а відоме є те, що вже було описано та вивчено. Це є проявом так званого «ефекту Матфея»: колекції, що вже мають усталену дослідницьку увагу, отримують її дедалі більше, тоді як недостатньо вивчені матеріали залишаються в тривалій недоступності.

Нормативне підґрунтя, в межах якого ці замовчувані орієнтири діють, визначається українським архівним законодавством, що встановлює розгалужену систему управління Національним архівним фондом (далі – НАФ), визначеним як надбання української нації (Закон про НАФ, 2024: ст. 1). Закон передбачає механізм експертизи цінності документів, а також прямо забороняє проведення оцінки, виходячи з «ідеологічних, релігійних, національних та інших упереджень щодо авторів і змісту документів» (Закон про НАФ, 1993: ст. 6). Це положення є безпосередньою законодавчою відповіддю на деформації радянської архівної практики, за якої систематично привілейоване становище мали документи, пов'язані з радянськими інституційними структурами та централізованими адміністративними функціями, тоді як матеріали українського національного та культурного життя знецінювались або знищувались. Окремо виділяється категорія унікальних документів, а саме тих, що мають виняткову культурну цінність і визначають внесок України до світової спадщини; для них передбачено особливий режим охорони та обов'язкове виготовлення страхових копій (Закон про НАФ, 1993: ст. 14). В умовах воєнних загроз це положення набуває прямого відношення до практики оцифрування: для унікальних документів цифрова копія є не лише засобом доступу, а законодавчо підкріпленим збережним зобов'язанням. Отже, за відсутності формально закріплених критеріїв відбір неминуче спирається на неявні інституційні орієнтири: дослідницький попит, наявність описів, адміністративну зручність. Пріоритизація матеріалів із найбільш деталізованими довідниками та найактивнішими дослідницькими аудиторіями є саме таким замовчуваним орієнтиром, що ризикує увічнити ієрархії документальної значущості, сформовані в радянський період.

Механізм експертизи, закріплений у Законі, регулює межу між архівними та неархівними матеріалами – визначення того, що взагалі потрапляє до НАФ. Натомість питання про критерії повторного відбору – які з матеріалів, що вже є частиною НАФ, мають бути пріоритизовані для оцифрування – у Законі не визначається. Ця прогалина стає особливо очевидною при зіставленні Закону про НАФ із Наказом Міністерства юстиції України № 1886/5 від 2014 р. «Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання» (далі – Порядок). Порядок встановлює деталізовані технічні вимоги до цифрового документообігу – схеми XML, стандарти форматів, вимоги до кваліфікованого електронного підпису, – а також прямо зобов'язує установи створювати документи постійного та трива-

лого зберігання одночасно в паперовій та електронній формах (Наказ № 1886/5, 2014: п. 4, розд. І). Однак це зобов'язання стосується виключно нових документів, ідентифікованих через процедуру експертизи. Питання про відбір матеріалів з наявних аналогових фондів для ретроспективного оцифрування залишається цілком поза межами як Закону, так і Порядку. Технічна архітектура системи електронного документообігу є, таким чином, детально регламентованою; питання про те, що потрапляє до цієї системи із аналогового архіву, лишається невирішеним – і не лише в Україні: архівні закони більшості країн сформовані до того, як оцифрування стало центральним видом інституційної діяльності. Проте Закон про НАФ містить нормативний принцип, здатний слугувати орієнтиром: Фонд є надбанням Української нації, доступним кожній особі (Закон про НАФ, 1993: ст. 4). Якщо оцифрування є основним засобом реалізації цього доступу в сучасних умовах, то відбір матеріалів має керуватися широтою цього мандату – прагненням зробити доступним для виявлення увесь спектр документальної спадщини, а не лише її найпомітніші складові.

Воєнний контекст надає проблемі додаткової нагальності. Задokumentоване знищення та вилучення архівних матеріалів з окупованих територій означає, що рішення про відбір визначатимуть, які частини документальної спадщини України збережуться у відновлюваній формі. Матеріали, що найбільш нагально потребують оцифрування, можуть бути саме тими, яким традиційні критерії не надавали б пріоритету: регіональні архіви поблизу ліній бойових зіткнень, документи переміщених спільнот, матеріали, що не отримали достатньої наукової уваги. Нерелексивний підхід до відбору за таких умов означає, що фізичне знищення документів під час війни фактично закріпить у цифровому просторі саме ті ієрархії значущості, що їх сформувала радянська архівна практика (ЮНЕСКО, 2024).

Відповідною фаховою реакцією є не твердження про можливість усунення суб'єктивності відбору, а розробка методологічних практик, що визнають її та забезпечують підзвітність. Кук наполягав на необхідності документування оцінювальних рішень – пояснення не лише того, що було відібрано, а й на підставі якого обґрунтування (Cook, 2005: 155–156; Cook, 2011: 186). Релексивна методологія відбору при оцифруванні передбачає: по-перше, явні задokumentовані критерії; по-друге, врахування обох вимірів вразливості – фізичного ризику знищення та ризику тривалої цифрової невидимості через недостатнє наукове вивчення; по-третє, залучення спільнот, чия документальна спадщина зберігається в НАФ як їхнє законне надбання. Механізм експертних комісій, закріплений у Законі про

НАФ, може слугувати інституційною моделлю для такого підходу: застосування аналогічних структур багатоперспективного дорадчого розгляду до рішень про відбір зробило б суб'єктивність колективною, підзвітною та прозорою – замість індивідуальної, нерелексивної та невидимої.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Проведений аналіз засвідчує суттєву асиметрію в наявних рамках врядування практики оцифрування: технічні виміри – стандарти якості, формати файлів, метадані – отримали розгалужену нормативну увагу, тоді як питання про те, що оцифровувати й на підставі яких критеріїв, залишається без системного розв'язання. В українській науковій літературі ця прогалина є особливо відчутною, оскільки наявні дослідження зосереджені переважно на організаційно-технічних аспектах оцифрування. Між тим, зв'язок між відбором при оцифруванні й теорією архівної оцінки є не випадковим, а структурним: обидва процеси передбачають здійснення ціннісних суджень, що визначають, які матеріали залишаться доступними для майбутніх дослідників, а які опиняться поза межами активного наукового обігу. Репрезентація цих суджень як нейтральних або суто технічних унеможлиблює критичне осмислення та підзвітність.

В умовах збройного конфлікту в Україні ці проблеми набувають безпосередньої та матеріальної нагальності. Вважаємо, що українська правова база, зокрема Закон про НАФ та Порядок роботи з електронними документами, містить нормативні принципи, з яких можуть бути виведені обґрунтовані критерії відбору: мандат загального доступу, заборона ідеологічних спотворень, особливий статус унікальних документів. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою конкретних методологічних інструментів відбору, адаптованих до умов воєнного часу, а також із порівняльним аналізом відповідних підходів у законодавстві та практиці інших держав.

Список використаних джерел

- Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання, Наказ Міністерства юстиції України № 1886/5 (2025) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-14>.
- Про Національний архівний фонд та архівні установи, Закон України № 3814-XII (2024) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>.
- Шевченко, М. О. (2022). *Оцифрування фондів бібліотек України* [Дисертація, Харківська державна академія культури]. https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/specrada/specrada/Shevchenko/disShevchenko.pdf.
- Cook, T. (2005). Macroappraisal in theory and practice: Origins, characteristics, and implementation in Canada, 1950-2000. *Archival Science*, 5(2-4), 101-161. <https://doi.org/10.1007/s10502-005-9010-2>.

- Cook, T. (2011). We are what we keep; we keep what we are: Archival appraisal of past, present, and future. *Journal of the Society of Archivists*, 32(2), 173–189. <https://doi.org/10.1080/00379816.2011.619688>.
- Kaplan, E. (2000). We are what we collect, we collect what we are: archives and the construction of identity. *The American Archivist*, 63(1), 126–151. <https://doi.org/10.17723/aarc.63.1.h554377531233105>.
- Manžuch, Z. (2017). Ethical issues in digitization of cultural heritage. *Journal of Contemporary Archival Studies*, 4, Article 4. <https://elischolar.library.yale.edu/jcas/vol4/iss2/4>.
- Samuels, H. (1986). Who controls the past. *The American Archivist*, 49(2), 109–124. <https://doi.org/10.17723/aarc.49.2.t76m2130txw40746>.
- Schellenberg T. R. *Modern Archives: Principles and Techniques*. Chicago: University of Chicago Press, 1956. <https://www.scribd.com/doc/128981722/Modern-Archives-Principles-and-Techniques-by-T-R-Schellenberg>.
- UNESCO. (2024, March 12). *Ukraine: UNESCO estimates the damage to culture and tourism after 2 years of war at \$3.5 billion*. <https://www.unesco.org/en/articles/ukraine-unesco-estimates-damage-culture-and-tourism-after-2-years-war-35-billion>.
- UNESCO/PERSIST Content Task Force. (2016). *The UNESCO/PERSIST guidelines for the selection of digital heritage for long-term preservation*. UNESCO. https://unescopersist.org/wp-content/uploads/2017/02/persist-content-guidelines_en.pdf.

References

- Cook, T. (2005). Macroappraisal in theory and practice: Origins, characteristics, and implementation in Canada, 1950–2000. *Archival Science*, 5(2–4), 101–161. <https://doi.org/10.1007/s10502-005-9010-2>.
- Cook, T. (2011). We are what we keep; we keep what we are: Archival appraisal of past, present, and future. *Journal of the Society of Archivists*, 32(2), 173–189. <https://doi.org/10.1080/00379816.2011.619688>.
- Kaplan, E. (2000). We are what we collect, we collect what we are: archives and the construction of identity. *The American Archivist*, 63(1), 126–151. <https://doi.org/10.17723/aarc.63.1.h554377531233105>.
- Manžuch, Z. (2017). Ethical issues in digitization of cultural heritage. *Journal of Contemporary Archival Studies*, 4, Article 4. <https://elischolar.library.yale.edu/jcas/vol4/iss2/4>.
- Pro Natsionalnyi arkhivnyi fond ta arkhivni ustanovy, Zakon Ukrainy № 3814-XII (2024) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>.
- Pro zatverdzhennia Poriadku roboty z elektronnyimi dokumentamy u dilovodstvi ta yikh pidhotovky do peredavannia na arkhivne zberihannia, Nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy № 1886/5 (2025) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-14>.
- Samuels, H. (1986). Who controls the past. *The American Archivist*, 49(2), 109–124. <https://doi.org/10.17723/aarc.49.2.t76m2130txw40746>.
- Schellenberg T. R. *Modern Archives: Principles and Techniques*. Chicago: University of Chicago Press, 1956. <https://www.scribd.com/doc/128981722/Modern-Archives-Principles-and-Techniques-by-T-R-Schellenberg>.
- Shevchenko, M. O. (2022). Otsyruvannia fondiv bibliotek Ukrainy [Dysertatsiia, Kharkivska derzhavna akademiia kultury]. https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/specrada/specrada/Shevchenko/disShevchenko.pdf.
- UNESCO. (2024, March 12). *Ukraine: UNESCO estimates the damage to culture and tourism after 2 years of war at \$3.5 billion*. <https://www.unesco.org/en/articles/ukraine-unesco-estimates-damage-culture-and-tourism-after-2-years-war-35-billion>.
- UNESCO/PERSIST Content Task Force. (2016). *The UNESCO/PERSIST guidelines for the selection of digital heritage for long-term preservation*. UNESCO. https://unescopersist.org/wp-content/uploads/2017/02/persist-content-guidelines_en.pdf.

THE SELECTION PROCESS OF ARCHIVAL MATERIALS FOR DIGITISATION: THEORETICAL FOUNDATIONS

Polina Kyroposenko, fourth-year student (bachelor's) majoring in «Information, Library and Archival Studies» at the Faculty of Ukrainian Philology, Culture and Arts of the Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.

The article examines the selection of materials for digitization as a value-laden process with ambiguous and far-reaching consequences for the composition of documentary and historical memory. Digitized materials gain considerable advantages in visibility and accessibility, while non-digitized materials effectively fall out of active scholarly circulation. Digital absence thus operates as a form of practical exclusion, structurally analogous to physical loss in its consequences for historical representation, regardless of a document's actual preservation status or scholarly significance. In the absence of explicit criteria, selection relies on tacit institutional defaults that risk perpetuating hierarchies of documentary significance shaped during the Soviet period. Drawing on archival theory, analysis of the current regulatory framework, and international digitization guidelines, the article demonstrates that selection in digitization is structurally analogous to primary archival appraisal and requires dedicated methodological approaches. Despite the well-developed state of appraisal theory, its connection to digitization selection practice remains insufficiently explored in Ukrainian literature on the subject. It is established that current Ukrainian legislation comprehensively regulates the technical standards of digitization, yet the criteria for selecting materials from analogue holdings for retrospective digitization remain outside the scope of legal regulation. Particular attention is given to wartime conditions in Ukraine, under which the documented destruction and seizure of archival materials from occupied territories renders digitization selection decisions a matter of cultural survival: documents that do not exist in digital form at the moment of physical destruction of the original are irretrievably lost. It is argued that the subjectivity of selection cannot be eliminated, but must be acknowledged, documented, and subjected to reflexive methodological treatment; the expert commission model enshrined in the Law on the NAF is considered a viable institutional basis for such an approach, as applying analogous multi-perspective deliberative structures to selection decisions would render subjectivity collective, accountable, and transparent.

Keywords: digitisation; archival appraisal; selection; documentary heritage; Ukraine; cultural memory.